

Kovács Ákos András – Lajtai L. László

Koselleck nemzetfogalma a nacionalizmuselméletek fényében*

*Néhány megjegyzés a Nép, nemzet, nacionalizmus, tömeg
című szócikkhez*¹

Jelen kommentárunk a modern történet- és társadalomtudomány egyik leg-
többet hivatkozott és idézett irányzatának, illetve annak egyik konkrét szövege
kapcsán szeretne néhány historiográfiai és módszertani reflexióval szolgálni.
Ez az irányzat a többnyire Reinhart Koselleck nevével fémjelzett fogalomtörté-
net, az írásmű pedig e történettudományos megközelítés legfontosabb produk-
tumának, a *Geschichtliche Grundbegriffe* utolsó kötetében szereplő Nép, nemzet,
nacionalizmus, tömeg című szócikke, amelynek bevezető tanulmánya most elő-
ször jelenik meg magyar nyelven. Reflexiónk tárgya tehát e szócikk, és közvetve
az egész fogalomtörténeti eljárásnak az úgynevezett „nacionalizmuselméletekkel”
való kapcsolata. Tisztában vagyunk azzal, hogy a különböző történettudományi
irányzatok, módszertani iskolák közötti viszony mibenlétének kutatása, a köztük
lévő esetleges összefüggések és átfedések vizsgálata rendkívül érzékeny művelet,
úgy gondoljuk azonban, hogy a címben jelzett két terület kapcsolata a szócikk-
ben olvasható hivatkozásokból kiindulva érdekes, sőt továbbgondolásra érdemes
felvetésekre ad lehetőséget.

A Melvin Richter által a „linguistic turn” német változatának nevezett foga-
lomtörténeti „iskola” munkásságát sokszor, sokféleképpen elemezték és értelmez-
ték már, és az erről való reflexióknak historiográfiai, módszertani elgondolások
egyaránt képezték tárgyát.² Az ilyen vizsgálódások között találunk olyan kísérle-
teket, amelyek e nagy hatású program megközelítését és módszertani felvetéseit
megpróbálták más, ehhez közel álló területekre mért hatásán keresztül vizsgál-
ni.³ Egy-egy ilyen elemzés célja ugyanakkor lehet az adott iskola módszereinek
megkérdőjelezése, e módszerek egyéb kontextusokra alkalmazásának, illetve az
alkalmazás korlátainak vizsgálata is, vagy éppen, sokszor az interdiszciplinaritás
jegyében, a fogalmi-módszertani továbbgondolás.⁴

* Jelen tanulmány a Deák Ferenc Ösztöndíj pályázat és az OTKA NI69207. számú kutatási
program támogatásával készült.

¹ Koselleck 1992.

² Például Richter 1995, 2001.

³ Magyarul egy ilyen munka például: Huszár 2004.

⁴ A fogalomtörténet, angolszász politikai eszmetörténet és francia társadalomtörténet egyes szeg-
menseivel való átfedéséhez lásd Trencsényi 2007.

Nacionalizmuselméleti „iskoláról” ugyan nem beszélhetünk, létezik ezzel szemben a nacionalizmuskutatásnak alább részletesebben is ismertető jelölése, amelynek eredményeként az 1980-as évekre létrejöttek a nacionalizmuskutatásra vonatkozó főbb kutatási irányok és paradigmák, melyek ideáltipikusnak mondható modelljei számos polémiát indítottak már újukra a szakirodalomban. Történt ez részben azért, mert az identitás, az identitás kereteinek vizsgálata ezzel párhuzamosan az utóbbi évtizedekben rendkívül kurrens téma lett, különös tekintettel Közép- és Kelet-Európára, s egyre nagyobb számban találkozunk olyan elemzésekkel, amelyek a modern nacionalizmusok felé tartó társadalmi folyamatokat és változásokat a *fogalomháló és fogalomhasználat átalakulásán keresztül* kívánják megragadni, és szemantikai problémákra fókuszálva próbálják a kérdéskör társadalomtörténeti aspektusait vizsgálni. A fogalomtörténeti módszer jellegzetességeinek általános bemutatásától itt eltekintünk, ezzel kapcsolatban érdekes és tanulságos munkák láttak már napvilágot magyar nyelven is.⁵ Saját szempontunkból, kissé leegyszerűsítve, legyen annyi elég, hogy a fogalomtörténeti iskolának lényegében egyik fő szándéka az anakronizmusoktól megszabadított értelmezési keret létrehozása, s a koncepció szerint ennek fényében lesz vizsgálható mindenfajta társadalmi változás, illetve azok fogalomtörténeti szegmensei.⁶ Koselleck ezzel összefüggésben Európában a nyelvi átalakulás, pontosabban a fogalomkészlet legszembetűnőbb átalakulását a 18. század utolsó harmadára és a 19. század elejére teszi, ekkorra esik ugyanis megfigyelései szerint az ember történeti felfogásának és időfogalmának alapvető átstrukturálódása az úgynevezett jövőorientált fogalmak súlyának növekedésével.⁷ A fogalmi háló ilyen jellegű változásába immár a tömegmozgalmi jellegű ideologikus retorika van erőteljesen bekódolva, még ha ez különböző kontextusokban eltérő mértékben is manifesztálódik. Ez szorosan összefügg a tömegeket mozgósítani képes politikai-társadalmi retorika megszületésével, amely kérdést a nacionalizmuskutatás főbb képviselői sem hagyták figyelmen kívül.⁸ Másrészt a Koselleck által ilyen módon kiemelt időszak a nacionalizmuskutatásban is döntő fontosságú, hiszen annak szinte mindegyik irányzata kulcsfontosságú szerepet tulajdonít a kérdéses periódusnak, általában a modernitás megszületésének (vagy éppenséggel meg nem születésének) szempontjából. A nacionalizmuskutatás sok esetben ideáltipikus modelljei tehát látszólag több vonatkozásban is átfedésben vannak a fogalomtörténet egyes megállapításaival. De vajon mennyiben beszélhetünk tényleges kapcsolatról? Milyen jellegűek valójában ezek az átfedések, és melyek ennek a sajátos, továbbgondolásra érdemes szegmensei? Röviden tehát, jelen esetben a kosellecki *Begriffsgeschichte* egy olyan aspektusára szeretnénk koncentrálni, melyet eddig a magyar nyelvű szakirodalom meglehetősen érintetlenül hagyott.

⁵ A *Geschichtliche Grundbegriffe* értékeléséről magyar nyelven lásd Bence 1993; Karácsony 1995; Szabó 1997, 2003; Trencsényi 2003; Halmos 2003.

⁶ Koselleck 2003a: 121–147.

⁷ Koselleck 2003b: 17–41.

⁸ Példa erre Hroch 1985; Hobsbawm 1990.

A Nép, nemzet, nacionalizmus, tömeg című szócikk, a maga 290 oldalnyi terjedelmével, a „németországi politikai-társadalmi nyelv történeti lexikona” egyik leghosszabb szövegegysége; még önálló monográfia formában is a vaskosabbak közé tartozna. A figyelmes olvasó a kötetnyi szócikk nem kevesebb mint 1112 lábjegyzetét türelmesen átbogarászva – melyek közül több, a maga számos hivatkozásával és forrásidézetével (különösen az ókornak és középkornak szentelt fejezetek esetén) olykor sokszorosára rúg az adott lexikonoldal folyószövegének – beszédes képet kaphat Koselleck és szerzőtársai⁹ messzemenően szerteágazó olvasmányairól. Mindenekelőtt arra figyelhet fel, hogy a német (vagy német nyelven publikáló szerzőkön, mint például a cseh František Graus) kívül leginkább franciákat vagy franciául írókat találhat, az elenyésző egyéb (például mint Huizinga esetében, holland) nyelvű hivatkozás mellett. Kiváltképp a közép- és kora újkorral foglalkozó (a III-tól nagyjából a XI-ig terjedő) fejezetekre igaz ez a megállapítás (természetesen eltekintve a klasszikus *forrásidézetek*, zömmel latin és görög nyelvű szövegtől).¹⁰ Az *Annales* különböző nemzedékeinek¹¹ klasszikusai (Marc Blochtól és a belga Henri Pirenne-től Fernand Braudelen át Jacques Le Goffig és Georges Dubyig) és mai közreműködői (Jean-Claude Schmitt-től Dominique Iogna-Prat-n keresztül Alain Boureau-ig) mellett olyan fontos szerzők, mint Michel Foucault, Louis Dumont, Bernard Guenée, Michel Mollat, Philippe Contamine, André Vauchez vagy akár a lengyel Bronisław Geremek egy-egy műve bukkan fel a számos egyéb francia nyelvű munkára történő hivatkozás között. „Angolszász” szerzőt ellenben meglepően keveset találunk. A középkornak szentelt fejezetben például (ahol a legtöbb a nem német szerző és hivatkozás) – a német származású és későbbi amerikai pályafutása ellenére is csak részben idesorolható Ernst H. Kantorowicz mellett – a Chicagóban oktató Richard Kieckhefer, vagy az évtizedek óta Princetonban oktató Peter Brown (illetve az idősebb generációt képviselő Joseph R. Strayer és Gaines Post) neve emelhető talán még ki a jóval szűkösebb kínálatból. Miért is olyan meglepő mindez, illetve milyen konzekvenciák vonhatók le belőle?

Nos, mindenekelőtt azért, mivel a 20. század első felében létrejött „nacionalizmuskutató” (amelybe rendszerint a *nacionalizmus* mint ideológia mellett a nemzeti érzés, identitás, mozgalom, (nemzet)állam- és „nemzetépítés” címkéivel jelölt kutatási területek „ömlesztve”, egyaránt beleértendő) lényegét tekintve

⁹ Fritz Gnschnitzer (ókor), Karl Ferdinand Werner (középkor), Bernd Schönemann (kora újkor és újkor – e rész hét fejezetének megírása kapcsán a szerző egyúttal hangsúlyosan kiemeli Werner Conze különféle publikációkban hozzáférhető szellemi hagyatékát). A bevezetón túl még a *Sattelzeit* („azaz a politikai szókincs modernizációjának *liminális* periódusa” – vö. Trencsényi 2003: 124) idején megjelent lexikonok fogalomhasználatának szentelt tízoldalas áttekintést, valamint az 1914-től napjainkig terjedő utolsó két fejezet ötvenoldalnyi szövegét is Koselleck jegyzi.

¹⁰ A lábjegyzetek közel háromnegyede is (egészen pontosan 799) a középkorral, kora újkorral és újkorral foglalkozó (III–XIV.) fejezetekben található.

¹¹ Benda – Szekeres (szerk.) 2007.

angol nyelven folyik.¹² Más szóval, amit – előbb vagy utóbb – nem fordítanak le angolra, az jó eséllyel nem kerül be a témát tárgyaló tudományos diskurzus vérkeringésébe. Vajon fordítva is áll-e ez a tétel? Ennek kipuhatólása érdekében érdemes egy további pillantást vetni a szócikk végén található, egyébként meglepően szűkös irodalomjegyzékre, ahol a felsorolt húsz hivatkozás közül csupán négy angol nyelvű található.¹³ A szócikket tartalmazó lexikonkötet 1992-es megjelenésekor mindazonáltal a különféle nacionalizmuselméletek már többedik virágkorukat élték. Elég itt talán az ötvenes-hatvanas évektől hegemón pozícióba került úgynevezett modernista (azaz a nemzeteket alapvetően a modernitás és/vagy modernizáció termékének tekintő, sokszor „konstruktivistának” is hívott) paradigma szempontjából kulcsesztendőnek tekinthető 1983-ra utalni, amikor a Hobsbawm és Ranger által szerkesztett, nagy visszhangot kiváltó tanulmánykötet¹⁴ mellett a nem kisebb karriert befutó andersoni alapmű,¹⁵ és a modernizmus doyenjének tekinthető Gellner elméletének klasszikus megfogalmazását tartalmazó monográfiája¹⁶ is kikerült a nyomdából. De ugyancsak évek óta hozzáférhető volt már ekkoriban a modernista paradigma alaptéziseit több szempontból megkérdőjelező úgynevezett „etnoszimbolista” irányzatot megteremtő vaskos A. D. Smith-kötet is,¹⁷ nem is beszélve a szárnyukat bontogató különféle „posztmodern” nacionalizmuselméletekről (vagy inkább elmélettorédekekről).

Jóllehet a *Geschichtliche Grundbegriffe* szócikkeiből jó néhányat lefordítottak angolra, az úgynevezett „nacionalizmuselméletek” kanonikus kulcsművei között elsősorban az angolszász tudományosság termékeit szokás számon tartani. Nem volt ez azonban mindig így. A nemzettel kapcsolatos kutatások egyik alapkérdését, nevezetesen a nemzet jelenségének döntően politikai vagy inkább kulturális kritériumok alapján történő értelmezését éppen egy német történész, a szócikk számos pontján hivatkozott, Friedrich Meinecke tette először rendszeres teoretikus vizsgálódás tárgyává.¹⁸ A kérdésfeltevés magva ugyanakkor részben már a nemzet mibenlétének lényegét firtató olyan 19. századi teoretikusok írásaiból is kibontható, mint a francia vallástörténész, Renan közismert 1882-es

¹² A téma vonatkozásában ez idáig legátfogóbb magyar nyelvű munka szerkesztője is erre a kutatástörténeti tényre hívja fel a figyelmet. Vö. Kántor (szerk.) 2004: 17. A problémára újabban más, a kérdés kutatástörténetével foglalkozó nem angolszász szerzők is érzékenyen reagálnak, például Birnbaum 2005.

¹³ A „nacionalizmuskutatás” két alapítóatyja, Carlton Hayes és Hans Kohn egy-egy alapműve mellett (akik közül az előbbi keresztneve ráadásul hibásan van feltüntetve, az utóbbi fő műve pedig csak német fordításban szerepel), a finn professzorasszony, Kemiläinen 1964-es és Hobsbawm 1990-es monográfiája szerepel még. Vö. Hayes 1931; Kohn 1944; Kemiläinen 1964; Hobsbawm 1990.

¹⁴ Hobsbawm – Ranger (eds.) 1983.

¹⁵ Anderson 1983.

¹⁶ Gellner 1983.

¹⁷ Smith 1986.

¹⁸ Meinecke 1908. (Egy esztendővel korábban jelent meg a – különösen Jászi angolra fordított műveinek közvetítésével – szintén jelentős hatást gyakorló ausztromarxista történész, Otto Bauer hasonló munkája is: Bauer 1907 – vö. Anderson 2006: 13.).

rövid előadása,¹⁹ illetve annak szellemi előzményei.²⁰ Szintén elgondolkodtató, hogy a modernista paradigma meghatározó képviselői közül többen közép-európai gyökerekkel és – legalábbis részben – német iskolázottsággal a hátuk mögött dolgozták ki a nemzeti mivolttal (*nationhood/nationality*) kapcsolatos különböző modelljeiket, elméleteiket és interpretációs sémáikat.²¹ A német társadalomtörténeti fogalomértelmezés legismertebb és legelismertebb képviselője, Reinhart Koselleck mindazonáltal – szemmel láthatólag a kortárs és közelmúltbeli angolszász nacionalizmuselméleti szakirodalom akár legjelentősebbnek ítélt alapművei felhasználása nélkül²² – tudott zömmel német (illetve kisebb részt francia és viszonylag kisszámú angolszász) kutatások, legfőképp pedig saját módszertani praxisa alapján példás tömörséggel rámutatni a fentebbi tudományos diskurzust évtizedek óta foglalkoztató vita fontosabb pontjaira.

Írásunk, a kosellecki bevezető fényében, ezekre az elméleti-módszertani alapkérdésekre kívánja kutatástörténeti nézőpontból ráirányítani a figyelmet. A Koselleck szövegéből kihámozható (sokszor persze csak inkább jelzésértékű) „problémakatalógus” lényegében öt kérdéskört emel ki. Ezek az alábbiak: a nemzet- és nacionalizmusfogalom (1) nyugati (európai) eredete, majd globális elterjedése, (2) a *politikai* önszerveződés és *kulturális* identitáskeresés, valamint (3) az önazonosság és idegenség érzése között megnyilvánuló feszültség, (4) az általános fogalom kellően átfogó elméleti megragadhatatlanságával szemben a konkrét nemzetek (és fogalmi általánosításuk) tipologizáltsága, illetve (5) a belső fogalomalkotás és külső átvételek közötti kölcsönhatások problémája.

A nemzet, nemzeti mivolt és nacionalizmus jelölte szavak által megnevezett tapasztalati mező természetét, jellemzőit, valamint létrejötté és fejlődése történetét vizsgáló különféle „nacionalizmuselméletek” leginkább három alapkérdést járnak körül. Egyrészt a nemzetek eleve adott öntörvényűségét és önmagában vett értékét, azaz „esszencializmusát” (és organikuságát) állítják szembe mesterseges, más jelenségek alá rendelt konstruált (és voluntarista) jellegével. Másrészt a nemzet, és a hozzá valamilyen módon kapcsolódó nacionalizmusok, (általában politikaiként vagy kulturálisként meghatározott) alapvető jellemzőinek „mibenlétéről” folytatott, fentebb említett, már a 19. század végén megkezdett vitákhoz kapcsolódnak, és térnek vissza időről időre. Végül a nemzetek „időtlenségére”,

¹⁹ Renan 1995.

²⁰ Vö. Renan 1992; Ádám 1998.

²¹ A prágai születésű Hans Kohn mellett ugyanebben a városban nőtt fel Gellner, de ugyancsak német iskolázottságban részesült a Bécsben és Berlinben nevelkedett Hobsbawm, és részben köztük sorolható az amerikai német származású, de néhány évig Németországban posztgraduális tanulmányokat folytató Louis L. Snyder is. Az utóbbtól például Snyder 1954, 1968.

²² Két ellenpéldára mégis ráakadhat a jó szemű olvasó. A közel háromszáz oldalas szócikk ezernél több lábjegyzetében lapul ugyanis egy hivatkozás az amerikai szlavista történész, John A. Armstrong és a baltikumi zsidó családból származó brit filozófus és eszmetörténész, Sir Isaiah Berlin egy-egy munkájára (az előbbtől a terjedelmes monográfia: Armstrong 1982; az utóbbtól pedig egy német fordításkötet: Berlin 1990.)

őseredetiségére (szakszóval: primordialitására) vagy (új keletű és újszerű értelemben vett) modernségére reflektálnak.²³

A kosellecki és „nacionalizmuselméleti” szempontrendszer között tehát jó néhány ponton mutatható ki átfedés, ugyanakkor szembevetendő hangsúlyeltolódások is kirajzolódnak. Koselleck talán legfontosabb vonatkozó megállapítása az alábbi félmondatában summázható: „nem beszélhetünk a nemzet vagy a nép elméletéről”. Az absztrakció síkján legalábbis semmiképpen sem. „Azonban létezik a népek és nemzetek tipológiája, ahogyan az általánosító fogalmiságuk tipológiája is.” És valóban. Nem csupán a néprajz/antropológia és rokontudományai, hanem maga az úgynevezett nacionalizmuskutatás is a különféle (ideológiai-morális, valamint a térbeli vagy kronológiai előfordulás osztályozási elvét követő) tipológiák felállításának formájában²⁴ szerveződött tudományos diszciplínává az első világháborút követő évtizedekben. A tipológiaállítást követően, illetve azt (ahogy már utaltunk rá) részben megelőzve, részben pedig felváltva, a nemzet és nacionalizmus politikai vagy kulturális jellemzőinek vizsgálata került előtérbe különböző oppozíciópárok formájában.²⁵ A kérdés szorosan összekapcsolódott a vizsgált jelenség markánsan Európa-centrikus és diffuzionista megközelítésével, amelynek kritikátlan további használatát, sőt valódi relevanciáját újabban egyre többen kérdőjelezik meg.²⁶ Az ötvenes-hatvanas évektől – mindenekelett a dekolonizáció tapasztalatainak függvényében – kibontakozó úgynevezett „nemzetépítés”-paradigma pedig leginkább a nemzetek konstruált modernségének és az elitek általi manipuláltságának kérdésére irányította a kutatók figyelmét, miközben egyes szociológusok és antropológusok alternatív szemléletmód kidolgozásával mondtak kritikát a *nation-building*-modellek egyoldalú funkcionalizmusa felett.²⁷ A nemzet strukturálisan állandó, konstitutív kontrasztivitásának (más szóval a „mi”/„ők” szembenállásnak) a problémái ugyanakkor az etnikai határképződés dinamikáját tranzakcionista szemszögből vizsgáló norvég antropológus, Frederik Barth úttörő tanulmánya,²⁸ majd a mindinkább kibontakozó etnicitáskutatások módszertanilag megtermékenyítő hatása²⁹ nyomán kerültek a nyolcvanas-kilencvenes évektől fokozottabb mértékben előtérbe.

A két szempontrendszer összevetésekor leszögezhető, hogy a Koselleck (és szerzőtársai) fogalomtörténeteiből kibontakozó nemzetfogalom egyfelől

²³ Ez a hármas szempontrendszer egyébként az etikai-filozófiai, antropológiai-politikai és történeti-szociológiai kérdésfelvetések közötti különbségtételként is értelmezhető. Vö. Smith 1998: 8.

²⁴ Hayes és Snyder úttörő tipológiái mellett lásd még a brit Edward H. Carrét: Carr 1945.

²⁵ A „nyugati” versus „keleti” nacionalizmusok ideáltipikus szembeállítását széles körben mindenekelett Kohn különböző munkái honosították meg, használatukat azonban később elkezdte kiszorítani a „politikai”/„kulturális” (vö. például Plamenatz 1976.), illetve „állampolgári” (*civic*) „etnokulturális” különbségtétel (vö. A. D. Smith különböző munkáival).

²⁶ Vö. Dieckhoff 2004; Schöpflin 2003.

²⁷ Vö. Edward Shils és Clifford Geertz kutatói, úgynevezett kulturális primordializmusával, amely mindenképpen elkülönítendő a 18–19. századi organicista nacionalisták (mint például Sieyès abbé vagy Maurice Barrès) reflektálatlan primordializmusától.

²⁸ Barth 1969.

²⁹ Vö. például Hutchinson – Smith (eds.) 1996; Jenkins 1997.

szemantikai zárójelbe teszi a nemzet objektív léte vagy szubjektív tételezettsége körül folyó meddő tudományos polémiát: „[a] modern tudományos antitézist, hogy egy nép objektíve adott vagy csak szubjektív akarattal nyilvánítás révén jön létre, a szemantika feltételezi. A szemantika egyszerre objektív és szubjektív; nyelvi helyzete tartalmazza a jelölt és megnevezett valóságot, ahogyan a nyelvi teljesítmény így vagy úgy felfogja és megragadja a valóságot”.³⁰ Másfelől, a nemzetfogalom hangsúlyozottan a hosszú időtartamba illesztve nyeri el értelmét (akárcsak Armstrong és Smith fentebb hivatkozott terjedelmes monográfiáiban). Ebből a szempontból tehát gyökeresen szemben áll a modernista paradigma egyik – kimondott-kimondatlan – alaptézisével, nevezetesen, hogy a kizárólag modern jelenségnek tekintett nacionalizmus hozza létre a nemzeteket.³¹ Ebben az olvasatban következőképpen a nemzeteknek (legalábbis Európa jelentős részében) igenis „van köldöke”.³² Mindazonáltal, Koselleckék szemében, a nemzet (és nép) fogalmának szemantikai struktúrájában megnyilvánuló tartós állandóságokat az újkor eljövetele a fogalmiságban megragadott szerkezetváltással egy alapvetően más szintre helyezte, így azokat a *demokratizálódás, politizálódás, ideologikussá válás és történetfilozófiai perspektívába* vetítés négyes hatóereje révén fokozatosan egy jövőre irányuló úgynevezett „elvárásfogalomná” változtatta. A nemzet társadalomtörténetében fogalomtörténeti szempontból tehát alapvető *törésvonalat* képez az újkor bekövetkezte, azzal együtt is, hogy folyamatosan tovább léteztek és hatottak a társadalmi értelemben vett „fent-lent” és a politikai vagy etnokulturális értelemben vett „bent-kint” strukturálisan állandó (mondhatni idő- és térbeli meghatározottságotól független) relációi. A kosellecki nemzetfogalom következőképp korántsem perennalista (még kevésbé primordialista)³³, azaz a fogalomképződés történeti kontinuitásában a modernitás által bekövetkező változást igenis markáns *cezúraként* értékeli.

A konkrét (tehát névvel ellátott, és másokkal szemben aszimmetrikus ellenfogalomként működő) nemzet kikristályosodásában, felfogása szerint, a „mitikus és tudományos, történelmi és eredetlegendák, vallásos és misszionárius elhivatottság, kulturális és civilizációs küldetésstudat, vagy ’nacionalista’ előítéletek együttesen hatnak” – ezáltal pedig egészen közel kerül az A. D. Smith-féle etno-

³⁰ Lásd Koselleck folyóiratunkban közölt tanulmányát, 7. oldal (a szerk.).

³¹ Vö. Gellner 1983: 48–49; Hobsbawm 1997: 18.

³² Vö. Gellner 1996.

³³ A 20. század második felének nacionalizmuskutatásában egyértelműen domináns helyzetbe került modernista elméletekkel szembehelyezkedő hagyományos (olykor évszázados), illetve alternatív nézeteket és elméleteket összefoglaló néven perennalista és/vagy primordialista jelzővel szokás illetni (egyesek az etnoszimbolizmust is ide sorolják). E két paradigma – melyek legfontosabb közös jellemzője, hogy képviselőik egyaránt elvetik annak gondolatát, hogy a nemzeteket kizárólag a modernitás, illetve a modernizáció termékeinek kellene tekinteni, jóllehet a perennalisták általában nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a történelmi események hosszú távú nemzetformáló erejének, mint az általában ahistorikus beállítottságú primordialista nézetek – különféle irányzatairól és képviselőiről lásd Smith 1998: 145–169; Smith 2001: 49–57; Bakk 2005: 79–85. A primordializmus – különösen annak Clifford Geertz és Edward Shils képviselte kulturális válfaja – markánsan eltérő értelmezéséről lásd továbbá S. Varga 2005, 2008.

szimbolista irányzat legfőbb megállapításához. Koselleck ugyanis amellet, hogy a nemzet és nép alapfogalmának *strukturális állandóságát*, valamint a mindenkori név fogalmiságának empiriáját hangsúlyozza, kiemeli egyúttal a *natio*-terminusnak a középkor vége óta fokozatosan módosuló jelentésátalakulását, szembeállítva azt a nacionalizmusfogalom, mint lényegét tekintve 18. századi neologizmus, modernségével és a 20. század óta „visszavetített” *terminus technikusszá* alakulásával. Ezáltal egyszerre sikerül elkerülnie a perennialista megközelítésekkel gyakorta együtt járó „retrospektív nacionalizmus” módszertani vádját, miközben ugyanolyan távol áll tőle a modernista szemléletmódot a hosszú időtartamú átalakulásokkal szemben általában jellemző „gátló prezentizmus”³⁴ szemellenzős „érzékletlensége” is.

Az talán jól látszik tehát, hogy Koselleck és szerzőtársai úgy jutnak el alapvető megállapításaikhoz, hogy a modern nacionalizmuselméletek leginkább mértékadóknak tekintett, angol nyelvű diskurzusának meghatározó munkáit csupán elvétve használják/hivatkozzák alapvető fontosságú szócikkükben, ami a nyilvánvaló átfedések (vagy akár épp a hangsúlyeltolódások) tükrében igencsak érdekes ténynek tűnik. Annak ellenére tehát, hogy a fogalomtörténeti eljárás, sokszor más historiográfiai megközelítésekkel vegyesen, az empirikus jellegű nacionalizmuskutatások egyre fontosabb részévé válik, az ehhez kapcsolódó problémák, valamint az elsőre eltérőnek látszó szempontrendszerek összevetése a téma kutatóit még számos további elgondolkodtató elméleti kérdés felvetésére sarkalhatja.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Anderson, Benedict 1983: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London. (A két újabb fejezettel megtoldott 1991-es második kiadás magyar változatát lásd: Uő 2006: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Ford. Sonkoly Gábor. Budapest.)
- Armstrong, John A. 1982: *Nations before Nationalism*. Chapel Hill.
- Ádám Péter 1998: Renan nemzetfelfogása. Elzász-Lotharingiától a nemzeti önrendelkezésig. In: Csató Éva (szerk.): *Mi a nemzet? Tanulmányok*. Budapest, 33–42.
- Bakk Miklós 2005: *A politikai identitás ontológiai alapjai*. Doktori disszertáció. Kolozsvár.
- Barth, Frederik 1969: Introduction. In: Uő (ed.): *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Difference*. Boston, 9–38.
- Bauer, Otto 1907: *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*. Wien.
- Bence György 1993: Márkus és a kulcsszavak. In: Erdélyi Ágnes et al. (szerk.): *Lehetséges-e egyáltalán? Márkus Györgynek – tanítványai*. Budapest, 81–97.
- Benda Gyula – Szekeres András (szerk.) 2007: *Az Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata*. Budapest.

³⁴ Smith 2001: 83.

- Berlin, Isaiah 1990: *Der Nationalismus*. Berlin.
- Birnbaum, Pierre 2005: Social Theory and Nationalism. In: Dieckhoff, Alain – Jaffrelot, Christophe (eds): *Revisiting Nationalism. Theories and Processes*. London, 78–99.
- Carr, Edward H. 1945: *Nationalism and After*. London.
- Dieckhoff, Alain 2004: Egy megrögzöttség túlhaladása – a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezése. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmus-elméletek (szöveggyűjtemény)*. Budapest, 298–311.
- Gellner, Ernest 1983: *Nations and Nationalism*. Oxford.
- Gellner, Ernest 1996: Reply: Do Nations Have Navels? *Nations and Nationalism* (2.) 3. 366–371.
- Halmos Károly 2003: Kulcsszavak és jelszavak. In: Szekeres András (szerk.): *A történész szerszámosládája*. Budapest, 173–180.
- Hayes, Carlton 1931: *The Historical Evolution of Modern Nationalism*. New York.
- Hobsbawm, Eric J. – Ranger, Terence (eds.) 1983: *The Invention of Tradition*. Cambridge.
- Hobsbawm, Eric J. 1990: *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*. Cambridge. (A szócikkben hivatkozott német fordítás 1992-es, magyarul pedig lásd: Uő. 1997: *A nacionalizmus kétszáz éve. Előadások*. Ford. Baráth Katalin. Budapest.)
- Hroch, Miroslav 1985: *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analyses of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*. Cambridge.
- Huszár Ákos 2004: Reinhart Koselleck fogalomtörténete és az utópia problémája a szociológiában. *Korall* (5.) 15–16. 89–116.
- Hutchinson, John – Smith, Anthony D. (eds.) 1996: *Ethnicity*. Oxford – New York.
- Jenkins, Richard 1997: *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations*. London.
- Karácsony András 1995: Fogalomtörténet-írás. In: Uő: *Bevezetés a tudásszociológiába*. Budapest, 104–111.
- Kántor Zoltán (szerk.) 2004: *Nacionalizmus-elméletek (szöveggyűjtemény)*. Budapest.
- Kemiläinen, Aira 1964: *Nationalism: Problems Concerning the Word, the Concept and the Classification*. Yväskylä.
- Kohn, Hans 1944: *The Idea of Nationalism. A Study on Its Origins and Background*. New York.
- Koselleck, Reinhart 1992: Einleitung. Volk, Nation, Nationalismus, Masse. In: Brunner, Otto – Conze, Werner – Koselleck, Reinhart (Hrsg.): *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland* Band 7. Klett-Cotta, Stuttgart, 141–151.
- Koselleck, Reinhart, 2003a: A kora újkor elmúlt jövője. (Ford. Hidas Zoltán.) In: Uő: *Elmúlt jövő*. Budapest, 17–41.
- Koselleck, Reinhart 2003b: Fogalomtörténet és társadalomtörténet. (Ford. Hidas Zoltán.) In: Uő: *Elmúlt jövő*. Budapest, 121–147.
- Meinecke, Friedrich 1908: *Weltbürgertum und Nationalstaat. Studien zur der Genesis des deutschen Nationalstaates*. Berlin – München.
- Plamenatz, John 1976: Two Types of Nationalism. In: Kamenka, Eugen (ed.): *Nationalism. The Nature and Evolution of an Idea*. London, 22–36. [Magyarul lásd: Uő. 1995: A nacionalizmus két típusa. (Ford. Szanyi Imre.) In: Bretter Zoltán – Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs, 52–67.]

- Renan, Ernest 1992: *Qu'est-ce qu'une nation? et autres essais politiques*. Textes choisis et présentés par Joël Roman. Paris.
- Renan, Ernest 1995 [1882]: Mi a nemzet? (Ford. Réz Pál.) In: Bretter Zoltán – Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs, 171–187.
- Richter, Melvin 1995: The Geschichliche Grundbegriffe: Relating political and social concepts to structural change. In: Uő: *The History of Political and Social Concepts*. Oxford, 58–78.
- Richter, Melvin 2001: The German version of „linguistic turn’: Reinhart Koselleck and the history of political and social concepts (*Begriffsgeschichte*). In: Castiglione, Dario – Hampsher-Monk, Iain (eds.): *The History of Political Thought in National Context*. Cambridge, 58–80.
- Schöpflin György 2003: *A modern nemzet*. Máriabesenyő – Gödöllő.
- Smith, Anthony D. 1986: *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford.
- Smith, Anthony D. 1998: *Nationalism and Modernism. A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*. London – New York.
- Smith, Anthony D. 2001: *Nationalism. Theory, Ideology, History*. Cambridge.
- Snyder, Louis 1954: *The Meaning of Nationalism*. New Brunswick.
- Snyder, Louis 1968: *The New Nationalism*. New York.
- Szabó Márton 1997: Politikai fogalmak történeti metszetben. In: Koselleck, Reinhart: *Az asszimetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. (Ford. Szabó Márton.) Budapest, 83–104.
- Szabó Márton 2003: Az összehasonlító politikai fogalomtörténet-írás lehetőségei. In: Szekeres András (szerk.): *A történész szerszámosládája*. Budapest, 159–171.
- Trencsényi Balázs 2003: Kulcsszavak és politikai nyelvek: gondolatok a kontextualista-konceptualista eszmetörténeti módszertan kelet-közép-európai adaptációjáról. In: Szekeres András (szerk.): *A történész szerszámosládája*. Budapest, 117–158.
- Trencsényi Balázs 2007: *A politika nyelvei*. Budapest.
- S. Varga Pál 2005: A nemzet mint szimbolikus értelemvilág. In: Uő: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Budapest, 35–81.
- S. Varga Pál 2008: A nemzetfogalom fenomenológiai megközelítésének lehetséges hasznáról. In: Kulin Ferenc (szerk.): *A nemzeti tudományok historikuma*. (Kölcsey Füzetek XVIII.) Budapest, 307–324.